

Instytut Architektury i Urbanistyki
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nysie

Małgorzata Korpała

Kolorystyka architektury modernistycznej i funkcjonalistycznej okresu 20-lecia międzywojennego we Lwowie

Słowa kluczowe: modernizm, funkcjonalizm, kolor w architekturze

Key words: modernism, functionalism, color in architecture

Architektura 20-lecia międzywojennego we Lwowie jest przedmiotem coraz intensywniejszych studiów i badań¹. Także modernistyczna architektura Lwowa jest przedmiotem zainteresowania badaczy polskich (Roma Cielątkowska, Jakub Lewicki)², jak i ukraińskich (Taras Lipka, Bohdan Czerkies, Julia

¹ Niniejszy tekst jest rezultatem badań prowadzonych podczas projektu nr 11H12043281 „Między Centrum a prowincją. Opracowanie dzieł lwowskiej szkoły architektonicznej”, realizowanego w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki.

² R.Cielątkowska, *Architektura i urbanistyka Lwowa II Rzeczypospolitej*, Zblewo 1998. Seria: Okolice kultury, Z. 8; R.Cielątkowska, L.Onyszczenko-Szwec, *Detal architektury mieszkaniowej Lwowa XIX i XX wieku*, Gdańsk 2006, wyd. II Gdańsk 2008; J.Lewicki, *Architektura mieszkaniowa 20-lecia międzywojennego Lwowskiej Szkoły Architektonicznej*, [w:] *Od kamienicy do apartamentowca. Wielorodzinne, miejskie budownictwo mieszkalne. Architektura miast II. Materiały po konferencji*, Bydgoszcz 18–19 września 2009, red. D. Bręczewska-Kulesza, A. Wysocka, Towarzystwo Miłośników Miasta Bydgoszczy, Bydgoszcz 2009, s. 91–104; Tenże, *Architektura mieszkaniowa*, [w:] *Lwów – miasto, architektura, modernizm*, red. B.Chernes i A.Szczerski, Wrocław 2016, s. 89–131; Tenże, *Regeneracja. Lwowskie środowisko architektoniczne – charakterystyka działalności w okresie międzywojennym*, [w:] *Lwów – miasto, architektura...*, s. 59–87.

Bogdanowa, Lilja Onyshchenko, Linda Svitlana)³. W 2016 roku poświęcono jej wystawę oraz obszerną publikację podsumowującą wyniki dotychczasowych studiów⁴. Publikacje koncentrują się przede wszystkim na rozpoznaniu, inwentaryzowaniu oraz syntetycznym opracowaniu zasobów architektury 1 połowy XX wieku. Był to okres dynamicznego rozwoju urbanistycznego, co sprawiło, że budowle modernistyczne stanowią znaczną część miejskiego pejzażu. Jednak problem kolorystyki budowli modernistycznych był podejmowany marginalnie. Dopiero w ostatnich latach kilku autorów podejmowało temat kolorystyki architektury modernistycznej⁵. Coraz więcej uwagi poświęcane jest detalom i sposobom wystroju zarówno elewacji jak i wewnątrz (tynki elewacyjne, mozaiki, sgraffita itd.) jako ważnego elementu estetyki wpływającego na autentyczność architektury modernizmu⁶. Konieczność podejmowania decyzji, jaka ma być kolorystyka elewacji skłoniły do badania i analizowania estetyki architektury modernistycznej. W Polsce zagadnienia te są

³ T.Łypka, *Funkcjonalistyczny nurt w architekturze Lwowa dwudziestolecia międzywojennego (1918–1939)*, [w:] *Prace polskich architektów na tle kierunków twórczych w architekturze i urbanistyce w latach 1945–1995*, T. IV, Kraków, 1995, s. 233–241; Tenże *Architektura Lwowa okresu międzywojennego (1918–1939)*, „Lithuania”, 1996, nr 1–2, (18–19), s. 59–75; B.Czerkies, *Metropolitalne marzenia – rozwój urbanistyczny Lwowa w okresie międzywojennym*, [w:] *Lwów – miasto, architektura...*, s. 23–57; J.Bogdanowa, *Osiedla, kamienice i mieszkania nowoczesnego Lwowa*, [w:] *Lwów – miasto, architektura...*, s. 133–169; J.Bogdanowa, L.Svitlana, *Lwów sakralny*, [w:] *Lwów – miasto, architektura...*, s. 217–249; L. Onyshchenko, *Los architektury modernizmu: wykorzystanie, konserwacja, renowacja*, [w:] *Lwów – miasto, architektura...*, s. 405–436.

⁴ *Lwów – miasto, architektura...*

⁵ J. Lewicki, *Kolorystyka architektury modernistycznej w Polsce*, [w:] *Kolorystyka zabytkowych elewacji od średniowiecza do współczesności. Historia i konserwacja*, Materiały międzynarodowej konferencji z okazji 30-lecia wpisu Starego Miasta w Warszawie na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, Warszawa 22–24 IX 2010, red. K. Guttmejer, Warszawa 2010, s. 213–225; M. Korpała, *Kolorystyka modernistycznej willi w Trzebieczu – propozycja rekonstrukcji*, „Lubuskie Materiały Konserwatorskie”, T. 10, Zielona Góra 2013, s. 101–107; M. Korpała, *Odtwarzanie kolorystyki zabytkowej architektury okresu historyzmu i modernizmu – przegląd metod i rozwiązań*, konferencja „Kolor w architekturze historycznej” cykl I: Wiek XIX i XX, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, 18–19.09.2014, Bydgoszcz 2014; M. Korpała, *Tynki elewacyjne w architekturze XX wieku w świetle teorii i w praktyce architektonicznej*, Materiały konferencji „Cement w architekturze i sztuce”, Zakład Konserwacji Elementów i Detali Architektonicznych Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Materiały z Sesji Toruń 22–23 października 2015, Toruń 2015.

⁶ R. Hirsch, *Tynki elewacyjne w architekturze modernistycznej Gdyni i ich konserwacja*, [w:] *Modernizm w Europie. Modernizm w Gdyni. Architektura XX wieku do lat sześćdziesiątych i jej ochrona w Gdyni i w Europie*, red. M. J. Sołtysik, R. Hirsch, Gdynia 2014, s. 199–208; tenże, *Wykończenie architektoniczne elewacji budynków modernistycznych w Polsce*, [w:] *Dziedzictwo na nowo odkryte. Detal architektoniczny 1850–1939*, red. J. Roguska, Warszawa 2014, s. 45–85; Tenże, *Ochrona i konserwacja historycznej architektury modernistycznej Gdyni. Zarys problematyki*, Gdańsk 2016.

przedmiotem zainteresowania od lat 90. XX wieku. Ważnym forum wymiany poglądów na ten temat stały się organizowane od 2007 roku cykliczne konferencje „Modernizm w Europie. Modernizm w Gdyni”⁷.

Opracowania odnoszące się do kolorystyki architektury okresu dwudziestolecia międzywojennego opierają się na badaniach konserwatorskich zabytków oraz na analizie publikacji z początku XX wieku, które opisywały zarówno realizacje jak i teorie estetyki architektury modernistycznej. Problematyka kolorystyki budowli modernistycznych zwykle jest poruszana w kontekście prac konserwatorskich i niedostatecznej ochrony zachowanych rozwiązań podczas prac remontowych. Większość z modernistycznej zabudowy Lwowa zachowała się w dość dobrym stanie do czasów uzyskania w 1992 roku przez Ukrainę niepodległości⁸. Zmiana uwarunkowań polityczno-ekonomicznych zapoczątkowała także zmiany zabytkowej tkanki architektonicznej miasta. Dlatego też starano się szerzej przeanalizować wybrane rozwiązania kolorystyczne z tego okresu.

Zasady kształtowania kolorystyki architektury początku XX wieku

Wygląd elewacji budynków okresu modernizmu miał równie duże znaczenie jak ich plan czy bryła, a kolor odgrywał ważną rolę nie tylko w projektach indywidualnych ale i zespołach zabudowy np. w osiedlach mieszkaniowych.

Zagadnienia kolorystyki architektury Lwowa początku XX wieku wciąż nie zostały wystarczająco rozpoznane. W Europie Zachodniej problematyka ta była przedmiotem zainteresowania już w latach 70. XX wieku, a w Polsce dopiero od lat 90. XX. Można jednak odnieść się do publikacji dotyczących architektury niemieckiej (np. z okresu Republiki Weimarskiej⁹) jak i polskiej¹⁰.

⁷ Przykładowo: *Modernizm w Europie, Modernizm w Gdyni. Architektura lat międzywojennych i jej ochrona*, red. J. M. Sołtysik, R. Hirsch, Urząd Miasta Gdyni, Gdynia 2009; *Modernizm w Europie. Modernizm w Gdyni. Architektura pierwszej połowy XX wieku i jej ochrona w Gdyni i w Europie*, red. J. M. Sołtysik, R. Hirsch, Urząd Miasta Gdyni, Gdynia 2011; *Modernizm w Europie. Modernizm w Gdyni. Architektura XX wieku do lat sześćdziesiątych i jej ochrona w Gdyni i w Europie*, red. J. M. Sołtysik, R. Hirsch, Urząd Miasta Gdyni, Gdynia 2014; *Kolorystyka zabytkowych elewacji od średniowiecza do współczesności. Historia i konserwatorstwo*, red. K. Guttmejer, 22–24 września 2010, Warszawa 2010.

⁸ L. Onyshchenko, op.cit., s. 405–436.

⁹ J. Miśkowiec, *Między białą architekturą a walką o kolor. Kolorystyka elewacji modernistycznych budynków mieszkaniowych okresu Republiki Weimarskiej oraz jej problematyka konserwatorska*, praca doktorska napisana pod kier. prof. dr hab. Jakuba Lewickiego, Berlin – Wrocław 2013, mps.

¹⁰ J. Lewicki, *Kolorystyka architektury modernistycznej...*, s. 213–225.

Już w okresie dwudziestolecia międzywojennego w czasopiśmie branżowych (np. „Die farbige Stadt”) na bieżąco publikowano informujące o nowo powstających realizacjach, a także prezentowano gotowe wzorniki do wykorzystania w komponowaniu zestawień barwnych. Świadome stosowanie koloru głosili architekci różnych nurtów architektury modernistycznej (m. in. Bruno Taut¹¹), którzy na łamach czasopism podejmowali dyskusje o wpływie koloru na kształtowanie otoczenia człowieka. Warto wspomnieć także o działalności szkoły Bauhaus propagującej teorie dotyczące koloru i wykorzystania ich w architekturze.

Estetyka architektury modernistycznej opierała się na naukowych teoriach oddziaływania koloru na człowieka. Bryła, konstrukcja i kolor służyły do stworzenia emocjonalnego efektu uzyskanego jako świadoma gra barw, światła i cienia. Kolor stał się więc integralną częścią obiektu na równi z układem funkcjonalnym i gabarytami budynku. Kolorystyka elewacji budynku zawsze była wynikiem indywidualnego projektu architekta. Rozwiązania estetyczne w architekturze modernistycznej opierały się na wykorzystywaniu określonych zestawień barwnych i fakturalnych powierzchni elewacji. Ich celem było świadome kształtowanie otoczenia. Projekty nie były przypadkowe, lecz odzwierciedlały ówczesną wiedzę architektów. Stanowiły one widoczny i powszechnie rozpoznawalny element stylu tego okresu. Kolory budynków w założeniu miały łączyć względy estetyczne, praktyczne (ekonomiczne) i społeczne. W tym okresie można generalnie wyróżnić dwa konkurujące ze sobą nurty: tzw. „białej architektury” i „kolorowego miasta” (*farbige Stadt*)¹².

Rodzaj zastosowanego materiału miał zasadniczy wpływ na odbiór estetyczny wznoszonych budynków. Nowe materiały i technologie budowlane pozwalały spełniać zapotrzebowanie społeczne na zwiększenie ruchu budowlanego. Ostateczny efekt estetyczny dekoracji nowo wzniesionego budynku osiągnano świadomie wykorzystując grę barw oraz światłocien. Redukcja form i rezygnacja z elementów dekoracyjnych jak np. z rzeźbionego detalu architektonicznego sprawiała, że kolor i faktura powierzchni decydowała o odbiorze budowli¹³. Efekt plastycznego oddziaływania opierał się także na zastosowaniu określonych materiałów. Dla opracowania kolorystyki oznaczało to nie tylko malowanie farbami, ale także barwienie tynków w masie oraz zastosowanie różnych barwnych materiałów budowlanych: cegły,

¹¹ B. Taut, *Aufruf zum farbigen bauën*, „Bauwelt” 1919.

¹² J. Miśkowiec, op.cit.

¹³ J. Lewicki, *Kolorystyka architektury modernistycznej ...*, s. 213–224.

szkła i metalu¹⁴. Kolor wykorzystano też do różnicowania architektonicznej powierzchni elewacji i wystroju wnętrz. Opracowanie kolorystyczne było uzależnione od układu funkcjonalnego i gabarytów budynku. O sposobie opracowania powierzchni decydowały względy technologiczne i ekonomiczne, ale to koszty w największym stopniu determinowały dobór materiałów. Osiągnięcie określonego efektu końcowego było rezultatem zastosowanych materiałów i odpowiedniej technologii.

Technologia tynków i warstw malarskich

Technologie stosowane w tym okresie były prezentowane w licznych czasopismach (np. „Przegląd Budowlany”, „Architektura i Budownictwo”, „Dom, Osiedle, Mieszkanie”, „Budowniczy”) i w poradnikach budowlanych, które wydawano jeszcze w połowie XX wieku. Tematyka ta była także poruszana w czasopismach lwowskich: „Budowniczym” oraz w pracach architektów lwowskich publikowanych na łamach warszawskiej „Architektury i Budownictwa” oraz krakowskiego „Architekta”.

Powszechnie stosowano tynki wapienne, wapienno-cementowe oraz cementowe¹⁵. Chociaż tynki wapienne były uważane za bardzo trwałe, do robót tynkarskich zalecano tynki wapienno-cementowe (w proporcjach 1:1:1), gdyż dodatek cementu zwiększał wytrzymałość wyprawy wapiennej. Kruszywem był zwykle piasek (kopalniany albo rzeczny) lub odpowiednio rozdrobnione materiały kamienne (mączki, żwirki), które nadawały wyprawie specyficzny kolor oraz teksturę. Oprócz tynków tradycyjnych już od lat 80. XIX wieku zalecano stosowanie nowych tynków krzemianowych, w których spoiwem było szkło wodne sodowo-potasowe. Tynki te znane jako tynki Keima były bardzo rozpowszechnione od początku XX wieku¹⁶.

Tynki mogły być zacierane na gładko bądź specjalnie kształtowane i obrabiane aby uzyskać dekoracyjny efekt plastyczny. Wyprawę kładziono zwykle w dwóch warstwach¹⁷. Pierwsza warstwa miała na celu wyrównanie płaszczyzny ściany, natomiast druga warstwa decydowała o efekcie ostatecznym.

W okresie modernizmu stosowano następujące rozwiązania wystroju elewacji:

¹⁴ R. Hirsh, *Tynki elewacyjne w architekturze...*, s. 199–208.

¹⁵ J. Lewicki, *Kolorystyka architektury modernistycznej ...*, s. 213–224.

¹⁶ Ich zastosowanie dokładnie opisywano w popularnych i cyklicznie wznawianych „Kalendarzach Przeglądu Budowlanego” wydawanych od lat 30 XX wieku.

¹⁷ I. Płuska, *Zabytkowe tynki – aspekt techniczny i estetyczny*, [w:] *Kolorystyka zabytkowych elewacji...*, s. 301–315.

1. Elewacja tynkowana i malowana na jasny kolor zbliżony do bieli – tego typu rozwiązania najchętniej stosowano w latach 30.
2. Elewacja w kolorze tynku – tynkowana nie malowana lub zabarwiona w masie. Rozwiązanie to było stosowane najczęściej we Lwowie. Ze względu na stosunkowo niskie koszty stanowiło najbardziej popularny sposób opracowania. Rozwiązanie takie pozwalało oszczędzić czas, który należało poświęcić na nanoszenie warstwy farby, ale jednocześnie wymagało znacznie większej precyzji w opracowaniu tynków.
3. Wykorzystanie estetycznych wartości (koloru i faktury) różnych materiałów budowlanych (tynk, stolarka, szkło, drewno, ceramika, klinkier, kamień).

Zwykle wybierano najtańszy sposób opracowania wystroju elewacji. Wyprawa musiała być trwała i łatwa do wykonania, a jednocześnie efektowna. Brak detalu architektonicznego był rekompensowany doбором faktury tynku lub określonych zestawień barwnych.

Najpopularniejszym i tanim rozwiązaniem stosowanym już we wcześniejszych okresach było pomalowanie elewacji. Tradycyjnie używano głównie farb wapiennych, w których spoiwem było dobrej jakości wapno gaszone. Farby te dość szybko płowiały od słońca, ponadto ich nanoszenie wymagało dużej wprawy, aby w równomierny sposób pomalować duże płaszczyzny elewacji. Na początku XX wieku nastąpił przełom technologiczny, którego efektem było upowszechnienie intensywnych w kolorze farb krzemianowych tzw. Keima, których spoiwem było szkło wodne¹⁸. Pozwalały one uzyskać powłoki odporne na zewnętrzne czynniki atmosferyczne (na działanie deszczu i mrozu), a ponadto zyskały one uznanie ze względu na łatwość aplikacji. Na ogół była to fabrycznie przygotowana farba, która nadawała się na wszelkie rodzaje wypraw tynkarskich. Zalety te spowodowały, że nastąpiło szybkie rozpowszechnienie nowych farb mineralnych i stopniowe wypieranie z rynku popularnych wcześniej farb wapiennych. Gama kolorystyczna była dość zróżnicowana i obejmowała nie tylko znane wcześniej pigmenty naturalne jak ugry, ochry, umbry, ziemia zielona, czerń żelazowa, ale i intensywnie barwiące oraz trwałe pigmenty chromowe, kadmowe i kobaltowe jak żółcień chromowa, zieleń kobaltowa, błękit pruski. Ostateczny dobór kolorów zależał od koncepcji projektanta.

¹⁸ "Kalendarz Przeglądu Budowlanego" 1939; I. Hammer, *Lime Cannot be Substituted! Remarks on the History of Methods and Materials of Painting and Repairing Historical Architectural Surfaces*, [w:] *Kolorystyka zabytkowych elewacji...*, s. 317–355.

Drugim popularnym rozwiązaniem było tynkowanie. Stosowano głównie tynki wapienne bądź tynki wapienno cementowe. Dużą popularność zyskały także gotowe fabryczne mieszanki szlachetnych tynków tzw. kamieniarskich, zawierających w swoim składzie odpowiednio dobrane mączki naturalnych kamieni¹⁹. Tynki szlachetne mimo większych kosztów były znacznie trwalsze i pozwalały imitować kosztowne okładziny z naturalnych kamieni. Wyprawy elewacyjne mogły mieć dodatkowo dekoracyjnie opracowaną powierzchnię i być barwione w masie. Tynki barwione pozwalały uzyskać znacznie większą trwałość koloru niż na elewacjach malowanych. Bardzo popularne było pokrywanie dużych płaszczyzn ścian drobnodziarnistymi tynkami nakrapianymi bądź zacieranymi. Dla zróżnicowania efektu łączono je z imitującymi okładziny kamienne wyprawami na cokołach, portalach, a także na balkonach. Elewacje modernistycznych budynków zwykle opracowywano w sposób stonowany i monochromatyczny, ale stosowano barwne akcenty detalu – np. cokoły, gzymsy, ościeżnice i portale. Detale te były tynkowane wyprawą barwioną w masie lub malowane. Na elewacjach ceglanych tynkowano i malowano tylko wybrane detale.

Trzecie rozwiązanie estetyczne doby modernizmu opierało się na wykorzystaniu różnych materiałów, których sposób zestawienia nadawał elewacji określony wyraz plastyczny i artystyczny. Popularnym rozwiązaniem było pokrywanie klinkierem cokołów elewacji oraz ościeżnic, obramień portali i okien, a także jako zdobniczych detali (dekorów) wkomponowanych we fryzy i przestrzenie międzyokienne.

Dopełnieniem estetyki modernistycznych elewacji były pozostałe detale takie jak: odpowiednio kształtowane płaszczyzny okien oraz ich podział konstrukcyjny, detale kowalskie jak balustrady balkonów, kraty, a także ogrodzenia wokół posesji.

Rozwiązania kolorystyczne wybranych budowli okresu modernizmu we Lwowie

Zakład Pensyjny Funkcjonariuszów (il. 1)

Znaczącym budynkiem powstałym we Lwowie w połowie lat 20 XX wieku był Zakład Pensyjny Funkcjonariuszów przy ulicy „Na Bajkach” (obecnie Kijowskiej) 24/28a²⁰. Został on zaprojektowany przez Witolda Minkiewicza i był

¹⁹ Na podstawie publikacji zawartych w czasopismach budowlanych „Przegląd Budowlany”, „Moderne Bauformen”, „Innen Dekoration”, „Deutsche Kunst und Dekoration”.

²⁰ J. Lewicki, *Architektura ...*, [w:] *Lwów – miasto, architektura...*, s. 97–101.

Il. 1. Zakład Pensyjny Funkcjonariuszów przy ulicy „Na Bajkach” (obecnie ul. Kijowskiej) 24/28a, 1926–1928, proj. Witold Minkiewicz (fot. M. Korpała)

opisywane na łamach „Architektury i Budownictwa”²¹. Budynek został zrealizowany w latach 1926–1928 jako pierwsza po I wojnie światowej duża inwestycja mieszkaniowa we Lwowie, której celem była budowa tanich mieszkań. Bryła nawiązywała do tradycyjnej mieszczańskiej kamienicy czynszowej, ale plan i dyspozycja podziału wewnątrz były nowoczesne i odzwierciedlały nowe koncepcje wykorzystania przestrzeni.

Budynek przy ulicy „Na Bajkach” ma trzy frontowe elewacje. Środkowa część budynku o 5 kondygnacjach mieszkalnych jest cofnięta, a najwyższe kondygnacje skrzydeł bocznych ukryte są w mansardzie. Kolorystyka elewacji jest monochromatyczna i utrzymana w tonacji szarożółtawej bez jakiegokolwiek podziałów ścian, a tylko środkowa część ma bogatszą kompozycję. W centralnej części oraz na osiach zewnętrznych znajdują się klatki schodowe z ciągiem balkonów okolonych uskokowymi portalami. Brak detalu architektonicznego był zrekompensowany wyprawą tynkarską, która nie tylko podnosiła standard, ale pozwalała na ochronę termiczną. Tynki elewacyjne są gładkie i monochromatyczne.

²¹ W. M. [Witold Minkiewicz], *Domy Mieszkalne Zakładu Pensyjnego Funkcjonariuszów we Lwowie*, „Architektura i Budownictwo” 1927, R. 3, nr 11–12, s. 347–352.

II. 2. A-B. Osiedle Spółdzielni
 „Własna Strzecha” ul. Własna
 Strzecha 1–25, (ob. ul. P. Mirnego)
 oraz ul. Nad Jarem 1–7, 9 i 12
 (ob. ul. Energetyczna) 1925–1931,
 proj. Władysław Klimczak
 (fot. M. Korpała)

Zespół zabudowy osiedla „Własna Strzecha” (il. 2)

Pod koniec lat 20 Władysław Klimczak zaprojektował osiedle Spółdzielni „Własna Strzecha” (1925–1931)²². Część zabudowy stanowią domy jednorodzinne (ul. Własna Strzecha 1–25, ob. P. Mirnego), o tradycyjnej formie nawiązującej do stylu dworskowego (czterospadowe dachy proste lub łamane, dekoracyjne, uproszczone tympanony i stylizowane kolumny, a także historyzujący detal). Natomiast druga część zespołu to domy dwupiętrowe (ul. Nad Jarem 1–7, 9 i 12, ob. Energetyczna), z charakterystycznymi stromymi dachami i uproszczonymi tympanonami oraz niewielkimi świetlikami w połaciach dachowych. Do dekoracji stosowano monochromatyczną kolorystykę w jasnym tynku oraz klinkierowe okładziny, z których w stylistyce Art Deco formowano z nich strefy cokołowe, obramienia wejść i różne detale.

Dom Emigranta (il. 3)

Dom Emigranta powstał na rogu dwóch ważnych ulic: 29 listopada 12 (ob. Jewhena Konowalca) i Wiśniowieckich 4 (ob. Rusowych). Gmach został zaprojektowany przez Henryka Zarembę w latach 1929–1930, a jego dynamiczna kompozycja bryły wyróżniała się na tle okolicznej funkcjonalistycznej zabudowy. Budynek narożny z symetrycznie rozmieszczonymi bocznymi częściami ma w partii centralnej masywny wieloboczny ryzalit utworzony dzięki cofniętym z obu stron osiom z trójkątnymi balkonami.

Sposób wykończenia elewacji jest skromny (oszczędny), co powoduje silniejsze oddziaływanie kubicznej bryły. Elewację pokryto gładkim tynkiem z poziomymi podziałami na kondygnacje. Do dekoracji zastosowano geometryczne formy, płytkie uskoki imitujące opaski wokół okien i pilastry przecięte szerokimi pasami gładkich fryzów. Wysoki cokół budynku został pokryty ciemniejszym klinkierem.

Kamienica Sprechera (il. 4)

Największą budowlą powstałą na przełomie lat 20 i 30 była kamienica Sprechera przy ulicy Akademickiej 7 według projektu Ferdynanda Kasslera (1928–1930)²³. Na tle ówczesnej zabudowy wyróżniała się wielka kubistyczna bryła budynku, akcentowana schodkowo zmniejszającymi się najwyższymi kondygnacjami.

Był to nie tylko pierwszy, monumentalny, nowoczesny budynek we Lwowie, ale jedyna tak bogato zdobiona kamienica w tym okresie. Ukończenie

²² J. Lewicki, *Architektura ...*, [w:] *Lwów – miasto, architektura...*, s. 111.

²³ *Ibidem*.

Il. 3. A-B. Dom Emigranta, narożnik ul. 29 listopada 12 (ob. ul. Jewhena Konowalca 12) i Wiśniowieckich 4 (ob. ul. Rusowych), 1929–1930, proj. Henryk Zaremba (fot. M. Korpała)

ІІ. 4. А-В. Камієнка Сprechера, ул. Академічна 7, 1928–1930, проє. Фердинанд Касслер (фот. М. Корпата)

budynku w 1930 roku zbiegło się z kryzysem gospodarczym, co spowodowało konieczność wprowadzenia oszczędności, a planowane okładziny kamienne zastąpiono tańszymi odpowiednikami. Na elewacji tylko parter zyskał luksusowe wykończenie: trawertynową okładzinę, kryształowe szyby witryn, ozdobną stolarkę oraz uchwyty drzwi wykonane w formie kryształu górskiego. Natomiast górna część elewacji, w miejsce zaplanowanej granitowej okładziny, została pokryta jasnym gładkim tynkiem. Płaszczyzny ściany zostały zróżnicowane jedynie poprzez podział na geometryczne płyciny, które miały imitować kamienną okładzinę. W wystroju wewnątrz także konieczne były oszczędności: pierwotnie zaplanowane marmurowe okładziny na wyższych piętrach zastąpiono białym lastrykiem i płytkami wykładzinowymi, a okładziny z granitu zakopiańskiego jasnymi tynkami.

Zespół mieszkalny przy ul. Hauke Bossaka, Żyżyńskiej i Obertyńskiej (il. 5)

Największe zespoły zabudowy mieszkaniowej znajdowały się w rejonie ulic Hauke Bossaka (ob. Tiutionników), Żyżyńskiej (ob. Kubijnowicza), Obertyńskiej (ob. Zarickich), Wuleckiej (ob. A. Sacharowa), Bartosówny (ob. Angarnej) i góry Stryjskiej. Wszystkie budynki posiadały ujednolicone funkcjonalistyczne formy, a większość z nich miała zaakcentowane klatki schodowe pionową linią okien na elewacji, a narożniki niewielkimi okrągłymi oknami (bulaje). Głównym elementem dekoracyjnym była zróżnicowana faktura tynków pokrywających elewację. Większość budynków wzniesionych w tym rejonie zaprojektowano w 1935 i 1936 roku, a wznoszono je do 1937 roku²⁴.

Kamienice przy ulicy Hauke Bosaka i Żyżyńskiej cechowało opracowanie elewacji charakterystyczne dla 2 połowy lat 30. Był to bardziej zróżnicowany detal, stosowanie metaloplastyki i szlachetnego drewna we wnętrzach. Niekiedy też podkreślano partery i otwory wejściowe wielobarwnym tynkiem fakturalnym. Niektóre budynki powstały po zmianach koncepcji projektowej jeszcze w 1939 roku, a innych nie zdążono zrealizować. Projektantami poszczególnych budynków byli różni architekci. Kilka z nich zaprojektowali Salomon Keil, Jakub Menker i Kazimierz Janiczek, a pojedyncze domy Artur Stahl, Jan Graf, Władysław Seweryn Blaim, Stefan Miczyński, Leon Karczewski, Józef Thorn²⁵.

Zgodnie z przygotowanym wcześniej jednolitym projektem poszczególnych ciągów ulicznych, wszystkie budynki posiadały funkcjonalistyczne formy.

²⁴ Ibidem, s. 118–120.

²⁵ Ibidem.

Il. 5. A-B. Zespół zabudowy mieszkaniowej Hauke Bossaka (ob. Tiutionników) przy ul. Żyżyńskiej (ob. ul. Kubijnowicza), ul. Obertyńskiej (ob. ul. Zarickich), 1935–1939, proj. Salomon Keil, Jakub Menker i Kazimierz Janiczek, a pojedyncze domy Artur Stahl, Jan Graf, Władysław Seweryn Blaim, Stefan Miczyński, Leon Karczewski, Józef Thorn (fot. M. Korpała)

Il. 6. Kamienica ul. Kadecka (ob. ul. Gwaridjska) 1936–1937, proj. Stefan Miczyński, Jakub Menker, Antoni Liśkiewicz, Herman Wachmann (fot. M. Korpała)

Linia zabudowy kamienic była kształtowana tak, aby zróżnicować architekturę. Pozwoliło to na dekorację elewacji w kilku płaszczyznach. W kompozycji większości elewacji akcentowano strefę wejścia oraz klatki schodowe typu „termometry”. Chętnie podkreślano je odmiennym opracowaniem fakturalnym i kolorystycznym tynków, a pasy okienne akcentowano klinkierowymi okładzinami. Głównym elementem dekoracyjnym elewacji było zestawienie zróżnicowanych faktur tynku. Podobne zespoły mieszkaniowe powstawały w różnych częściach miasta i były typowe dla tego okresu.

Zabudowa ulicy Kadeckiej (il. 6)

Zabudowa ulicy Kadeckiej (ob. Gwaridjskiej) z 1936 i 1937 roku to przykład oddalonych od centrum spójnych zespołów mieszkaniowych składających się z wolnostojących budynków²⁶. Twórcami budynków byli m. in. Stefan Miczyński, Jakub Menker, Antoni Liśkiewicz, Herman Wachmann²⁷. Wszystkie budynki miały funkcjonalistyczną bryłę z artykulacją naprzemiennych

²⁶ Ibidem, s. 122–123.

²⁷ Ibidem.

poziomych pasów okien i oddzielających kondygnacje pasów tynków imitujących kamienne okładziny. W niektórych budynkach akcentowano pion klatki schodowej z linią okien (tzw. „termometry”), a na narożnikach szerokie, zaokrąglone balkony. Na bocznych elewacjach i narożnikach umieszczano niewielkie okrągłe okna (bulaje). Elewacje poszczególnych budynków pokryte zostały gładkimi tynkami, które miały przypominać wydłużone płyty okładzin kamiennych. Strefę wejścia podkreślano poprzez tynki fakturalne i barwione, a poziome pasy ciągów okien podkreślano za pomocą imitujących kamienne gzymsy fakturowo opracowanych tynków. Elementem, który wyróżnia ten zespół jest zastosowanie narożnych zaokrąglonych balkonów, inspirowanych twórczością Ericha Mendelsohna.

Budynek przy ul. Kochanowskiego 25/25a (il. 7)

Budynek przy Kochanowskiego (ob. Kosti Lewickiego) 25/25a zaprojektowano w 1937 roku, a wzniesiono w 1938 roku²⁸. Wolnostojący gmach powstał na dużej parceli i został zaprojektowany przez Ferdynanda Kasslera²⁹. Wyróżniał się on wielkim wysuniętym ryzalitem i starannie opracowanymi elewacjami z prostokątnymi tynkowymi płycinami. Był to jeden z luksusowych i bogato wyposażonych budynków, jakie powstawały u schyłku lat 30 XX wieku. Budynek ma starannie zaprojektowany wystrój wnętrza. Podział kompozycyjny elewacji wyznaczają klatki schodowe, podkreślone pionowymi liniami okien. Na bocznych ścianach rozmieszczone są masywne okrągłe okna (bulaje). Kubiczną bryłę budynku pokryto szlachetnym tynkiem, który imituje okładziny z dużych płyt kamiennych. Kolorystyka jest monochromatyczna (kolor tynku), a akcenty uzyskano przez tynki fakturalne (np. daszek nad drzwiami wejściowymi czy brzeg płyty balkonowej). Jedyne w strefie wejścia są niewielkie wstawki tynku o zielonkawym kolorze.

Izba Notarialna (il. 8)

Gmach Izby Notarialnej zlokalizowany w centrum miasta przy ulicy Romanowicza 6 (ob. Saksagonskiego) wzniesiono w 1939 roku na podstawie projektu Zbigniewa Wardały³⁰. Budynek przeznaczony na kancelarie adwokacie oraz prywatne mieszkania adwokatów stał się jednym z ważnych i rozpoznawalnych symboli modernistycznej architektury Lwowa³¹. Koncepcja budynku

²⁸ Ibidem, s. 123–125.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem, s. 129–130.

Il. 7. A-B. Budynek przy ul. Kochanowskiego (ob. ul. Kostki Lewickiego) 25/25a, 1937–1938, proj. Ferdynand Kassler (fot. M. Korpała)

Il. 8. A-B. Gmach Izby
Notarialnej ul. Romanowicza 6
(ob. ul. Saksagonskiego) proj. Zbigniew
Wardzała (fot. J. Lewicki)

zmieniała się. Pierwotnie miał mieć bardziej ekspresyjną formę uzyskaną przez większe załamania ścian i zaokrąglonych ryzality szklane witryny parteru. Ostatecznie bryłę budynku znacznie uproszczono. Frontowa elewacja uzyskała linię fali załamującej się dzięki cofnięciu ściany na zewnętrznej osi okien. Budynek miał z założenia być nowoczesny i luksusowo wykończony. Jednakże elewacje budynku są pokryte gładko zatartymi tynkami. Wyprawy z dodatkiem połyskującej w słońcu miki podzielone na prostokątne płytki imitują okładziny kamienne. Cokół i wąska boczna ściana są pokryte klinkierem. Wejście do budynku jest nietypowe – ozdobione przeszkloną ścianą z luksferów. Luksfery zdobią także rodzaj fryzu odcinającego parter od pozostałych kondygnacji.

Gmach Izby Notarialnej jest w swojej formie zbliżony do luksusowych kamienic warszawskich, których zdjęcia w latach 30 publikowano w popularnym także we Lwowie czasopiśmie „Arkady”.

Stan zachowania elewacji we Lwowie

Tynki wykonywane w okresie modernizmu były bardzo dobrej jakości. W wielu lwowskich budynkach przetrwały one do dziś mimo braku prowadzenia przez dziesięciolecia jakichkolwiek prac remontowych³². Jednakże liczne kamienice mieszkalne po latach zaniedbań mają wiele zniszczeń wynikających z uszkodzeń dachu, rynien co spowodowało odpadanie wypraw elewacyjnych. Niektóre budynki były już w przeszłości wielokrotnie, niefachowo odnawiane z użyciem materiałów, które pogłębiały procesy destrukcji – np. cementowe uzupełnienia i zacierki na cokołach elewacji albo malowanie elewacji, aby zamaskować problemy zawilgocenia, zasolenia i zagrzybienia. Jest to popularny sposób „odnawiania” elewacji zarówno na Ukrainie jak i innych postsowieckich państwach Europy Wschodniej. Także stolarka okienna i drzwiowa jest w ostatnich latach masowo wymieniana na współczesną bez poszanowania i odwzorowania dawnych rozwiązań kolorystycznych oraz podziałów kompozycyjnych.

Zachowało się wiele projektów lwowskich budowli modernistycznych, a czasem także rysunków aksonometrycznych prezentujących widok budowli, które powstawały jako dokumentacja niezbędna do administracyjnej procedury uzyskania pozwolenia budowlanego. Brak oznaczeń rozwiązań kolorystycznych i estetycznych elewacji pozwala przypuszczać, że decyzje odnośnie faktury i barwy tynków były podejmowane w trakcie realizacji prac.

³² L. Onyshchenko, op.cit., s. 416.

Jakość zachowanych wypraw elewacyjnych, a także różnorodność technik fakturowania powierzchni świadczy o tym, że wykonywali je doświadczeni tynkarze, prezentujący wysoki poziom umiejętności warsztatowych. Należy jednak wnioskować, że tynkarze realizowali ustne polecenia dostosowując się do oczekiwań stawianych przez projektantów.

Estetyka elewacji była podporządkowana funkcjonalności i ekonomice. Kryzys gospodarczy na początku lat 30. XX wieku spowodował, że w wielu realizowanych wówczas budowlach nieuniknione stało się obniżanie kosztów. Znalazło to swój wyraz w zastępowaniu drogich materiałów wykończeniowych tańszymi odpowiednikami. Było to widoczne w sposobach opracowania elewacji. Zamiast okładzin kamiennych stosowano klinkier i wyprawy tynkarskie. Nawet budynki monumentalne i luksusowe tylko częściowo zostały wykonane zgodnie z pierwotnymi projektami. W większości zachowanej modernistycznej zabudowy Lwowa można stwierdzić, że ich wykończenie realizowano wykorzystując najtańsze środki – czyli wyprawy tynkarskie. Większość elewacji była monochromatyczna (kolor jasnego tynku) z akcentami barwnych lub fakturowanych detali.

Lwowskie rozwiązania kolorystyczne w modernistycznych budowlach nie odbiegały od rozwiązań stosowanych w innych miastach w Polsce, a także w Europie Środkowej. Można je uznać za typowe dla epoki modernizmu. Korzystano z repertuaru znanych i sprawdzonych pomysłów: np. stonowana barwa całej elewacji z silniejszymi akcentami barwnymi wokół strefy wejścia, okien oraz balkonów.

Problematyka zachowania oryginalnej kolorystyki modernistycznej architektury lwowskiej

Należy wyraźnie podkreślić, że w odniesieniu do elewacji najważniejsze jest właściwe odczytanie barwnych założeń kompozycyjnych. Najczęściej pierwotny zamysł został zatraty przez wielokrotne „odświeżanie” elewacji poprzez jej odmalowanie, nawet jeśli pierwotnie były to szlachetne wyprawy tynkarskie nie przeznaczone do pokrywania farbami. Nowa powłoka mogła nawiązywać swoją barwą do warstw poprzednich np. poprzez zachowanie zasady podkreślania barwnych detali odróżniających się od monochromatycznego tła ściany. Często dokonywano zmian zgodnie z gustem współczesnego użytkownika całkowicie zacierając pierwotną koncepcję estetyczną.

Podczas podejmowania prac remontowych zasadniczą sprawą jest prawidłowe rozpoznanie dawnej kolorystyki. Analiza jest możliwa tylko na pod-

stawie odkrywek stratygraficznych. Odtworzenie dawnej kompozycji barwnej nie polega na wykonaniu restauracji warstwy historycznej, lecz na jej odtworzeniu poprzez położenie nowej warstwy. Istotą jest zbliżenie się do historycznego wyglądu elewacji a nie konserwacja substancji. Jeśli zaś zestaw barwny był wynikiem zastosowania określonych rozwiązań materiałowych jak okładziny kamienne lub ceramiczne oraz użycia określonej technologii jak faktura tynków szlachetnych, wówczas konieczne jest odstonięcie i uzupełnienie ubytków wystroju. Wiele zabytków z XX wieku to budowle, które wciąż są użytkowane. Uległy one przekształceniom, a ich historyczne rozwiązania barwne zostały zatarte przez późniejsze przemalowania i remonty, które były ściśle powiązane z dostosowaniem ich do bieżących potrzeb. Budowle te w przeszłości były już wielokrotnie odnawiane, a ich elewacje pokrywano nowymi powłokami farb. Historyczna kolorystyka została ukryta, a współczesne postrzeganie budowli zostało zniekształcone. Przykładem drastycznych zmian jest obszar zaprojektowanego w okresie dwudziestolecia osiedla willowego Nowego Lwowa, które było realizacją koncepcji „miasta ogrodu” z kubicznymi bryłami jednopiętrowych budynków pozbawionych zdobniczego detalu. Po 1990 roku większość z nich została w znacznym stopniu przebudowana lub rozbudowana tracąc pierwotne cechy stylistyczne, charakterystyczne dla minimalizmu początku XX wieku.³³ Podobnie jest w willowej dzielnicy zwanej Kolonią Profesorską na Górnym Łyczakowie z lat 30. XX wieku, gdzie jedna piąta liczby budynków już utraciła dawny charakter po częściowej lub całkowitej przebudowie oraz dociepleniu elewacji.

W ostatnich latach można zaobserwować zmianę w podejściu do dziedzictwa architektury modernistycznej we Lwowie. Środowisko lwowskiej Politechniki wraz z Centrum Historii Miejskiej Europy Środkowo-Wschodniej stara się uświadamiać właścicielom wartość tej architektury i edukuje, w jaki sposób należy je prawidłowo modernizować. W 2015 roku zorganizowano międzynarodową Letnią Szkołę Architektoniczną „Nowy Lwów na Nowym Lwowie”³⁴. Mimo rosnącego zainteresowania architekturą modernistyczną jej zakres ochrony wciąż jest zbyt mały. Minimalistyczna estetyka jak proste formy lub brak detalu zdobniczego sprawia, że architektura tego okresu jest niedoceniana. Konsekwencją niezrozumienia modernistycznej architektury jest przyzwolenie na dokonywanie zmian, takich jak niewłaściwy dobór kolorystyki elewacji, pokrycie elewacji nowymi warstwami termoizolacyjnymi, a także wymiana stolarki okiennej i drzwiowej. Prowadzi to do bezstylowości

³³ Ibidem, s. 424, 428, 429.

³⁴ Ibidem, s. 425–426.

i ahistoryzmu budynków z 1 połowy XX wieku. Zatarcie wystroju i detalu niweczy modernistyczny charakter nie tylko budowli, ale także całego miejskiego pejzażu Lwowa.

Abstract

The colours of interwar modernist and functionalist architecture in Lwów (Lviv)

The article examines the aesthetics of elevations in modernist buildings in Lwów. Despite the fact that the elevations of numerous buildings from the interwar period were distorted by later renovations and colour changes, Lwów elevations still maintain their original decor. An analysis of the most significant buildings from that period revealed the technological and aesthetic solutions applied at the time. Most frequently, the buildings were lined with plaster imitating stone facing, with clinker along the base course, or natural stone – in luxurious buildings.